

ПРОБЛЕМА ЗАСВОЄННЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

УДК 37.013.8..37.014.53

Н.В. Шевченко,
*Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»*

У період демографічної нестабільності, що проявляється у зменшенні чисельності, росту розлучень і підвищення рівня захворюваності й смертності, особливо серед чоловіків і жінок дієздатного віку, відношення до своєї гендерної ролі здобуває все більшого значення. Гендерне неблагополуччя в суспільстві відображає дисгармонійний характер взаємин між статями що в свою чергу характеризує відношення до своєї та протилежної гендерної ролі.

У вітчизняній науці питання розвитку психологічної статі відображені у працях В. В. Авраменкової, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді, А. А. Палія, Т. І. Юферової. Міжстатеві стосунки висвітлено у роботах В. Є. Каган, Я. Л. Коломінського, Л. І. Мороз. У дослідженнях Ю. Е. Альшиної, В. О. Васютинського, А. С. Воловича, Т. С. Гурлевої, І. В. Романова, В. Г. Романової вивчалися проблеми гендерної ідентичності підлітків.

Мета статі – висвітлити основні психологічні механізми через які відбувається засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці.

Кожний індивід розвивається як представник конкретної статі. З'явившись на світ дівчинкою або хлопчиком, дитина в процесі соціалізації засвоює комплекс норм, правил, моделей поведінки, які наближають її до прийнятих в даному суспільстві зразкам фемінності або маскулінності, сприяють формуванню відповідних якостей особистості. Таким чином, дитина здобуває гендерні характеристики.

Підлітковий вік - віковий період, коли актуалізуються гендерні проблеми. Зміна тіла підлітка, поява в нього вторинних статевих ознак і еротичних переживань сприяють формуванню статевої ідентичності дорослої людини, у якій відповідність загальноприйнятим зразкам маскулінності-фемінності відіграє провідну роль.

Пубертат є вирішальним етапом формування гендерної ідентичності. Становлення не тільки гендерної ідентичності, але й сексуальної ролі - проблема, що виникає перед людиною та вирішується ним протягом пубертатного періоду.

Дійсно, підлітковий вік пов'язаний з перебудовою організму – статевим

дозріванням. Підліток змушений постійно пристосовуватися до фізичних і фізіологічних змін, що відбуваються у його організмі, переживати "гормональну бурю".

Посилений інтерес підлітка до змін, що відбуваються в організмі в процесі статевого дозрівання, якісно міняє систему його взаємин з оточуючими людьми. У результаті статевого дозрівання розширюється сфера сексуальних переживань, виникає підвищений інтерес хлопчиків і дівчаток один до одного.

Образ-Я чоловік/жінка (який(а) повинен (повинна) подобатися представникам протилежної статі) посилено конструюється підлітком під впливом різних факторів і міцно вбудовується в загальну Я-концепцію.

Статеве дозрівання, по зауваженню І. С. Кону, - це стержень, навколо якого структурується самосвідомість підлітка. Потреба переконуватися в нормальності свого розвитку знаходить силу домінуючої ідеї. Всі хлопчики й дівчата оцінюють власні ознаки мужності й жіночності. Від того, як складаються знання підлітка про себе, як формується переживання свого "фізичного Я" взагалі й статевого зокрема, залежать багато сторін його майбутнього відношення до самого себе й до оточуючих людей.

Отже, гендерна ідентичність – аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі. Гендерна ідентичність є однієї з базових характеристик особистості й формується в результаті психологічної інтеріорізації чоловічих або жіночих рис, у процесі взаємодії "Я" і інших, у ході соціалізації. Підлітковий період є тим значимим етапом у житті особистості, коли підліток "досягаючи" певної гендерної ідентичності повинен "підтвердити" її в зовнішнім поведінці, сексуальних перевагах або виборах. Цей процес підтримується й направляється цілою системою соціальних інститутів і засобів.

Так, В.І. Слободчиков і Є.І. Ісаєв [14], розвиток психічних якостей, способів поведінки не має твердих біологічних приписань. Усвідомлення власної статевої приналежності й становлення гендерної ідентичності людини - один з напрямків його соціалізації. Процес гендерної соціалізації визначається й

направляється за допомогою різних соціальних і культурних засобів. Для цього в кожному суспільстві існують певні гендерні ролі [4].

Гендерна роль, як освоювана особистістю зовнішня даність, повинна бути органічно вбудована, прийнята в суб'єктивне, у структуру особистості. Головною суб'єктивною характеристикою соціального статусу з позицій гендерного підходу є соціальні очікування самого себе й інших, пов'язані з гендерними стереотипами стандартизованими уявленнями про моделі поведінки й риси характеру, що відповідають поняттям "чоловіче" і "жіноче" [9].

Гендерні стереотипи задають траєкторії життєвого шляху й стандарти способу життя [2].

Гендер - це соціально-психологічний вимір (укорінене в культурі), що фіксує специфіку соціально-психологічних відносин. У кожному суспільстві, особливо в багатокультурному і багатонаціональному, існують приписання й виконання, що відповідають мужності й жіночності, які можуть бути різні для різних поколінь, різних етнокультурних і релігійних груп, різних шарів суспільства [3].

Гендерна соціалізація дитини починається з моменту її народження під впливом людей і середовища, що оточують її. Батьки (родина), один з основних факторів, що соціалізують, виховують різностатевих дітей відповідно до нормативних уявлень про маскуліність й фемініність. Традиційно в хлопчиків виховують активність, наполегливість, кмітливність, упевненість у собі, у дівчаток - поступливість, пасивність, залежність.

Як відзначає О. Ю. Мещеркіна, спрямованість особистості, що соціалізується у дусі патріархальних цінностей, складається завдяки засвоєнню традиційних зразків статевої поведінки й ідентифікації, налагодженому механізму соціалізації як у родині, так і в школі. У результаті, надалі, з'являється страх придбати (для чоловіків) і втратити (для жінок) жіночність [12].

Таким чином, у родині статевої поведінки зразки жорстко фіксуються стереотипами чоловічої й жіночої поведінки й нормативним є те, що реальна поведінка особистості повинна відповідати стереотипу. Звідси треба зробити висновок про те, що, особистість яка не впоралася із цим завданням, може очікувати надалі проблеми, пов'язані із психологічною дезадаптацією.

Однак у теперішній час соціологічні й психологічні дослідження свідчать про те, що однозначний упор на маскуліність або фемініність (нормативні уявлення про соматичні, психічні і поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок) у моделях поведінки обмежує емоційний і інтелектуальний розвиток чоловіків і жінок. Обидві статі рівною мірою здатні бути й честолюбними, і відданими, і самостійними, і ніжними, і рішучими, і чуйними. Це сполучення людських якостей і утворює те,

що в сучасній психологічній літературі називають андрогінною особистістю [1].

Андрогінія - сполучення в індивіді маскуліних і феміних якостей. Андрогінна особистість убирає в себе все краще з обох гендерних ролей. Концепція андрогінії запропонована на початку 70-х минулого століття С. Бем [7].

Андрогінна особистість має багатий набір статевої поведінки й гнучко використовує її залежно від соціальних ситуацій, що динамічно змінюються. Андрогінія припускає, що особистість як у ході виховання, так і потім у подальшому житті має більший репертуар поведінки, не випробовує напруги й кризи в ситуаціях, де варто прийняти на себе роль іншої статі.

Особливо важливим у формуванні гендерної ідентичності підлітків є вплив однолітків. Як відзначає Е. Ренолд, для всіх дітей підліткового віку стає значимим їхня популярність серед із протилежної підлоги [11; 13]. Це змушує підлітків піклуватися про відповідність своєї поведінки й зовнішнього вигляду нормам, що існують у суспільстві.

Традиційні гендерні ролі стримують розвиток особистості і реалізацію наявного потенціалу. Ця ідея стала поштовхом до розробки Сандрою Бем концепції андрогінії, за якою людина, незалежно від своєї біологічної статі, може бути наділена як рисами маскуліності, так і фемініності, поєднуючи в собі як традиційно жіночі, так і традиційно чоловічі якості. Це дає змогу виділити маскуліну, фемініну, андрогінну моделі гендерних ролей (С. Бем, Дж. Плек). Статевої поведінка молоді поєднує в собі елементи жіночності і мужності. Будь-який індивід **A** чи **B** має ці елементи.

І. С. Кон виділяє деякі особливості гендерної поведінки підлітків [8]:

Поділ любові й сексу. Юнацька мрія любові і образ ідеальної коханої часто позбавлені сексуального змісту, а образ, на який проєктуються еротичні фантазії, нерідко являє собою тільки сексуальний об'єкт, позбавлений інших характеристик. Іноді цей еротичний образ може бути загальним для групи підлітків (в 13-14 років). Засобом "заземлити" хвилюючі їхні еротичні переживання (до яких вони психологічно й культурно часто не підготовлені) є брудні сальні анекдоти й порнографія.

2. *Експериментальний характер підліткової сексуальності.* Відкриваючи свої сексуальні здібності, підліток намагається досліджувати їх з різних сторін. Тому в цьому віці спостерігається велика кількість випадків поведінки, що відхиляється, що у більшості випадків є природним експериментуванням.

3. *Масова мастурбація.* Підліткова мастурбація є засобом розрядки статевої напруги, що викликана фізіологічними причинами. Також вона стимулюється

психічними факторами: прикладом однолітків, бажанням пізнати себе, перевірити свої можливості, одержати задоволення. А. М. Свядош говорить, що "помірна мастурбація зазвичай носить характер саморегуляції статевої функції... є нешкідливою" [12; с. 6.]. Кон же говорить про декілька побічних ефектів мастурбації. По-перше, оргазм у цьому випадку позбавлений комунікативного початку, що становить важливий бік дорослої сексуальності. По-друге, почуття провини в підлітка, що викликане уявленнями, які глибоко сидять у підсвідомості про порочність і небезпеку мастурбації. І останнє, фантастичні образи можуть створити нереалістичний еталон, у порівнянні з яким реальний досвід може розчарувати підлітка [4].

4. *Гендерні взаємини, як ознака подорослішання.* Для підлітків власні переживання, усвідомленні у світлі стереотипної гендерної ролі, іноді важливіші, ніж об'єкт прихильності. Цим і пояснюється значимість думки однолітків власної статі. І. С. Кон наводить приклад "епідемії закоханості": коли в класі з'являється пара, як закохуються всі. Інтимна близькість так само може бути засобом самоствердження.

5. *Поширеність гомоеротичних почуттів.* Підліток має потребу в сильних емоційних прихильностях. Але психологічна близькість до осіб протилежної статі проблематична у зв'язку з власною незрілістю й численними соціальними обмеженнями. Також в підліткових еротичних контактах більшу роль грають ситуативні фактори. А до причин, названих Коном в 1989 році, сьогодні варто додати моду, що поширюється масовою культурою, на гомосексуальність. Гомоеротичні почуття в підлітковому віці найчастіше епізодичні й до кінця пубертатного періоду припиняються (в 15-16 років).

Гендерні ролі - це прояв диференціації діяльності, статусів, прав та обов'язків індивідів залежно від статі. Це різновид соціальних ролей; смороду нормативні, відображають певні очікування суспільства й проявляються в поведінці. На рівні культури смороду існують у контексті певної системи статевої символіки та стереотипів маскуліності й фемінності [5].

Маскулінна гендерна роль приписує чоловікам бути домінантними, агресивними, орієнтованими на кар'єру, більш успішними в технічних науках. Від чоловіків також очікують, що смороду тамуватимуть свої емоції й почуття. Жінки, навпаки, мають бути слабкими, залежними, м'якими, успішнішими в гуманітарних науках, а також більш емоційними. Вважається, що жінки прагнуть до створення сім'ї та обмежуватися домогосподарством і піклуванням про батьківщину [12].

І. С. Кон вважає, що неможливо звести соціальні взаємини статей до одної-єдиної системи детермінант. Відповідно до статевого

символізму стародавніх міфів чоловіча стать втілює відновлення й мінливість, а жіноча - збереження й стійкість. У багатьох древніх міфах, за винятком тантризму, чоловік виступає як носій активного, соціально-творчого початку, а жінка - як пасивно-природна сила. Важко сказати що-небудь про збалансованість гендерних ролей при матріархаті, тому що занадто мало інформації збереглося про цей період людства, але з настанням патріархату погляд на жінку як на істоту другого сорту стало вираженим досить ясно [14].

Жіночі гендерні ролі були пов'язані головним чином з родиною, тому співвідношення гендерних ролей в історії суспільства розглядалося головним чином з погляду шлюбно-сімейних відносин. Розроблена Е. Г. Ейдемільлером концепція соціологізованого сімейного спадкування як передачі родового сімейного сценарію показує, що саме з родини починається засвоєння гендерних ролей [9].

Сімейні відносини розвиваються в контексті конкретних соціокультурних умов а взаємовідносини гендерів, як указує Ш. Берн прямо залежать від соціальних норм і соціального контексту. А. Іглі висунула припущення про те, що гендерні стереотипи є соціальними нормами [4]. Це означає, що в суспільстві є усвідомлення про те, що і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, і переважна більшість людей дотримується цієї точки зору. Дослідження вказують і на великий внесок дитячої літератури, телебачення й розмовної мови в стереотипне сприйняття чоловіків і жінок. Певну роль у розвитку статево-типових навичок і якостей мають і дитячі іграшки, які формують гендерні переваги у самім ранньому дитинстві. Вплив міфологічного дихотомічного підходу до питань статі відбивається й у результатах досліджень учених, які затверджують, що розходження між статями значимі, при наявності інших досліджень, які показують, що помітних розходжень між статями не спостерігається. М. Крайг вважає, що навіть дійсно існуючі розходження між чоловіками й жінками виявляються досить незначними й піддаються зміні в ході навчання, при зміні життєвого укладу й соціальних очікувань [4]. Однак, оскільки індивідові будь-якої статі властиве наявність гормонів обох статей, ці розходження не є чимось зовсім протилежним. Незважаючи на те, що результати досліджень не підтверджують існування сильних статевих розходжень в емпатії й емоційності, загальноприйнятні стереотипи відповідають протилежній точці зору. Довгий час учені вважали, що чоловік психологічно більше здоровий, якщо він відповідає традиційним уявленням про мужність. Тепер все більшого поширення одержує точка зору, що чоловіча гендерна роль

може бути джерелом тривоги й напруги через те, що деякі її аспекти дисфункціональні й суперечливі [6]. Дослідженнями доведено, що сам факт вираження емоції людиною й спосіб, якою вона це робить, сильно залежить від гендерних норм, тобто про стереотипні уявлення, що пропонують гендерам відповідну поведінку.

Компоненти чоловічої ролі - норма успішності/статусу, норма розумової твердості, норма фізичної твердості пред'являють до чоловіків вимоги, які суперечать людській природі й часто є стресорами навіть для тих чоловіків, які можуть їх наслідувати.

Гендерні стереотипи можуть впливати на поведінку щодо своєї й протилежної статі. Гендерна сегрегація в питаннях розподілу соціальних ролей і вибору друзів сприяє тому, що представник іншої статі сприймається як щось протилежне. Підкреслення гендерних розходжень вносить вклад у формування упередженого відношення до свого гендеру й упередженого до іншого й провокує виникнення конфліктів. А. Адлер стверджує, що чоловіки постійно прагнуть до панування над жінками, а жінки постійно виражають невдоволення із приводу чоловічих привілеїв, що приводить до постійного порушення психологічної гармонії, у результаті чого страждають обидві статі [13].

Він говорить про те, що перевага чоловічого початку виявляється вже при народженні й далі підсилюється, коли він спостерігає, що жінки займаються менш привабливими видами діяльності й самі не завжди впевнені у своїй рівноцінності із чоловіками. Переваги чоловічої ролі є більшою спокусою для дівчат, які віддають перевагу тільки тій грі й таку активність, що по фізичних характеристиках могли б бути властива хлопчикам. Позитивна ідентифікація зі своїм гендером може стати потужним джерелом формування почуття статевої ролі й ідентичності.

Отже, процес формування гендерної ідентичності визначається й направляється за допомогою певних соціальних і культурних засобів: гендерних стереотипів, гендерних ролей і норм. Становлення гендерної ідентичності індивіда не обумовлено прямо й безпосередньо наявністю соціальних стереотипів, уявлень і очікувань. Вони повинні стати засобами усвідомлення власної статевої (біологічної) приналежності й прийняття гендерної ролі.

Таким чином, гендерна ідентичність є психологічним механізмом усвідомлення гендерних ролей. Звідси маскуліність і фемінність виступають як провідні елементи (параметри) гендерної ідентичності особистості.

Перспективами подальшого дослідження можуть слугувати дослідження маскуліності, фемінності, андрогінності як психологічних компонентів гендерної ідентичності особистості.

Список використаної літератури

1. Алексеева, А. В. Психологічна стаття – як чинник становлення особистісної ідентичності у юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07.- К., - 2006,-19 с.
2. Бендас, Т. В. Гендерная психология.-СПб: Питер, 2005
3. Вейнингер, О. Пол и характер.- Р-на Дону, 2003.
4. Воронцов, Д. В. Социальная психология пола. // метод. указания к спецкурсу «Основ. гендерной психологии»// М. 2003
5. Горноста́й, П. П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації// Гендерні студії: освітні перспективи (навч.-метод. матеріали). К.: ПЦ «Фоліант» 2003.- С. 5-21.
6. Городнова, Н. М. Гендерні особливості батьківсько-дитячих стосунків. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць.-К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005 - № 3 – С. 5-9
7. Ижванова, Е. М. Развитие полоролевой идентичности в юношеском и зрелых возрастах: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13/ Московский гос. ун-т. им. Ломоносова.- М., - 2004. - 19 с.
8. Клецина, И. С. От психологии пола – к гендерным исследованиям// Вопросы психологии, - 2003. - № 1 - С. 61-78
9. Кравець, В. П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. – Тернопіль: Джура, 2003.
10. Москаленко, В. В. Соціальна психологія: Підручник.- Київ. центр навчальної літератури, 2005, - 624 с.
11. Радина, Н. К. Перешенкова Е.Ю. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков.// Вопросы психологии – 2006.- №5- С. 49-59
12. Рымарев, Ю. Личностные особенности подростков с различной гендерной идентичностью: автореферат. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Кубанский гос. ун-т. – К., 2006.- 22 с.
13. Сьмордова, К. В. Вплив агентів гендерної соціалізації на формування гендерної ідентичності підлітків// Соціально-педагогічні аспекти збереження та зміцнення здоров'я дітей та молоді в Україні: матеріали всеукраїнської студ. наук. практ. конф. (12-13 квітня 2007 року)- Мелітополь, 2007. С. 70-76.